

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Назарук Олена Ігорівна,

orcid.org/0000-0002-2423-7243

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено окремі аспекти здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень. Враховуючи, що одним із ключових суб'єктів кримінального провадження є прокурор, його кримінальна процесуальна діяльність знаходить своє відображення через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Визначено, що особливості реалізації процесуального керівництва залежать від виду кримінального правопорушення щодо якого відбувається провадження. Встановлено, що здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень пов'язане із встановленням усіх елементів предмету доказування. Доказування події вчинення військового злочину вимагає доведення за допомогою усіх можливих слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій вчинення саме діянь, передбачених певними диспозиціями статей XIX КК України. Водночас, вказано на необхідність процесуальному керівнику звертати особливу увагу на розмежування таких понять як «військовий злочин» «злочин, вчинений військовослужбовцем», а також «воєнний злочин». Наголошено, що характерною особливістю досліджуваних кримінальних правопорушень є спосіб вчинення – насильницький. Таке насильство може бути як фізичне, так і психічне. Акцентовано увагу на тому, що процесуальний керівник зобов'язаний перевірити чи встановлено під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів усі дані щодо особи військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста, а також форму вини, мотив, мету такої злочинної діяльності. Крім цього, важливим є перевірка даних щодо визначення виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також інших обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, кримінальне провадження, військові насильницькі кримінальні правопорушення.

Nazaruk Olena. Procedural supervision of the prosecutor in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses

The article examines certain aspects of the prosecutor's procedural supervision in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses. Considering that one of the key subjects of criminal proceedings is the prosecutor, their procedural activity is reflected through various functions of the prosecution authorities at different stages of the criminal process. It has been determined that the peculiarities of implementing procedural supervision depend on the type of criminal offense under investigation. It has been established that the exercise of prosecutorial supervision in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses is connected with the establishment of all elements of the subject of proof. Proving the occurrence of a military crime requires demonstrating, through all possible investigative, search, and covert investigative (search) actions, the commission of acts specifically provided for by the relevant provisions of Chapter XIX of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the procedural supervisor must pay special attention to distinguishing between such concepts as a "military crime", a "crime

committed by a serviceman", and a "war crime". It is emphasized that a characteristic feature of the studied criminal offenses is the method of commission – violent in nature. Such violence may be either physical or psychological. Attention is drawn to the fact that the procedural supervisor must verify whether, during the pre-trial investigation of criminal proceedings concerning violent military crimes, all data about the identity of the serviceman, conscript, or reservist have been established, as well as the form of guilt, motive, and purpose of such criminal activity. In addition, it is important to verify information regarding the type and extent of damage caused by the criminal offense, as well as other circumstances relevant to the criminal proceedings.

Key words: prosecutor, procedural supervision, criminal proceedings, military violent criminal offenses.

Одним із ключових суб'єктів кримінального провадження є прокурор. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора знаходить своє відображення через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Під час досудового розслідування прокурор здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва. У науці поняття «процесуального керівництва прокурора» визначається через його співвідношення із прокурорським наглядом. З огляду на це та з урахуванням положення чинного законодавства можна виокремити наступні наукові позиції:

- нагляд за додержанням законів органами досудового розслідування і процесуальне керівництво розглядаються як тотожні поняття;

- нагляд за додержанням законів органами досудового слідства та керівництво досудовим слідством визначаються як різні функції в процесуальній діяльності прокурора [8, с. 128–129].

Водночас, варто погодитися з позицією І.В. Гловюк, яка вказує, що процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням не є окремою функцією прокурора, відмінною від прокурорського нагляду, а є формою реалізації функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство (функції прокурорського нагляду у досудовому провадженні) [2, с. 131].

Вагомі наукові здобутки в сфері дослідження повноважень прокурора у кримінальному провадженні містяться у працях таких вчених, як Є.М. Блажівський, І.В. Гловюк, Л.Р. Грицаєнко, П.М. Каркач, О.В. Капліна, М.В. Косюта, М.І. Курочка, О.П. Кучинська, В.Т. Малярченко, О.Р. Михайленко, І.Є. Марочкін, В.Т. Нор, Г.П. Середа, В.М. Юрчишин та

інших. Однак, з урахуванням сучасного стану суспільних відносин та змін чинного законодавства окремі питання процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень потребують відповідного теоретичного обґрунтування.

Особливості здійснення процесуального керівництва прокурором обумовлені видом кримінального правопорушення. З огляду на це, має свою специфіку і процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень, оскільки його здійснення пов'язане із встановленням усіх елементів предмету доказування.

Так, доказування події вчинення військового насильницького злочину співвідноситься із визначенням власне поняття «військового злочину». Процесуальному керівнику варто звертати особливу увагу на розмежування таких понять як «військовий злочин» «злочин, вчинений військовослужбовцем», а також «воєнний злочин».

Відповідно до ст. 401 Кримінального кодексу України (далі – КК України) військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Законодавче визначення вказаного поняття повинно було б усунути проблематику щодо його розуміння. Однак, є декілька проблемних аспектів, які потребують теоретичного уточнення.

Так, відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про військовий

обов'язок і військову службу» військово-службовці – це особи, які проходять військову службу. Згідно цього ж законодавчого акту військова служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [9].

Таким чином військовослужбовець – це особа, яка характеризується рядом ознак, а саме така особа може бути як громадянином України, так і іноземцем, або особою без громадянства, вона здійснює специфічну професійну діяльність; така професійна діяльність реалізується в сфері державної служби; особа повинна відповідати певним показникам здоров'я та віковому цензу; основна функція – це оборона територіальної цілісності та державного суверенітету.

Однак, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення, вчинені не лише військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Таким чином, «злочин вчинений військовослужбовцями» є вузьким поняттям порівняно з поняттям «військовий злочин», оскільки останній може бути також вчинений військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Водночас військовослужбовці можуть вчиняти і інші злочини, крім військових.

У Кримінальному кодексі України не наведено визначення власне воєнного злочину, однак, апелюючи до міжнародно-правових актів використовується у ст. 438 КК України формулювання «порушення законів і звичаїв війни». Сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році в Статуті Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі. Відповідно ж до Римського статуту Міжнародного кримінального суду воєнні злочини визнаються одним із найбільш тяжких видів злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства [10]. Зокрема, у Статуті

наведено, які саме злочини вважаються воєнними.

Драгоненко А., досліджуючи проблеми визначення поняття «воєнного злочину», приходить до висновку, що воєнними злочинами можна вважати суспільно-небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права. Крім цього, в дослідженні виокремлено ключові ознаки воєнних злочинів: умови вчинення, спрямованість посягання, грубий характер порушення, його наслідки для суспільних інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом за допомогою міжнародного кримінального права, особливості суб'єктивної сторони [4, с. 151–157].

Для уникнення плутанини щодо розуміння понять «військовий злочин» та «воєнний злочин», варто навести критерії їх розмежування.

1. Так, воєнні злочини обумовлені особливою сферою їх вчинення: наявність збройного воєнного конфлікту, війни. Відповідно до положень Римського статуту воєнні злочини можуть мати місце як під час міжнародного збройного конфлікту, так і під час збройних заворушень, які проходять усередині країни, без зовнішнього втручання інших країн. Щодо військових злочинів, то сфера їх вчинення не пов'язана з наявністю воєнного конфлікту, а злочинні посягання порушують встановлений в державі порядок несення військової служби.

2. Військові злочини можуть бути вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, натомість суб'єктами вчинення воєнних злочинів можуть бути як військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти, так і інші особи без спеціального військового статусу, в тому числі і цивільні особи.

3. Склади військових злочинів переважно зосереджені у розділі XIX КК України. Воєнні злочини частково зосеред-

жені в КК України (ст. 433 КК України (наси́льство над населенням у районі воєнних дій); ст. 434 КК України (погане поводження з військовополоненими); ст. 435 КК України (незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними); ст. 432 КК України (мародерство)), а також передбачені ХХ розділом КК України, з відсиланням до воєнних злочинів, визначених Римським статутом.

Однак, і воєнні, і військові злочини можуть мати ознаки насильницького злочину. В даному випадку йде мова про спосіб вчинення таких злочинів. Разом з тим варто зосередитися на особливостях кваліфікації та доказування саме військових насильницьких злочинів. Насильство – це комплексне поняття. Часто під насильством розуміють використання сили або погрозу, результатом якої може стати тілесне пошкодження, матеріальний та моральний збиток, позбавлення можливостей або навіть смерть. Воно може бути фізичне, вербальне або психологічне. Це не єдине його визначення, необхідність дослідження різних понять та різних думок вчених та науковців зумовлюється потребою дослідження понять, які стосуються військового насильства, насильства в районах проведення бойових дій, військових насильницьких кримінальних правопорушень як в Україні, так і закордоном [7, с. 87].

У теорії кримінального права зазвичай виокремлюють два види насильства: 1 – фізичне, що полягає в протиправному умисному фізичному впливі на іншу людину всупереч її волі, що посягає на її тілесну недоторканість, обмежує чи виключає свободу пересування і т. ін.; 2 – психічне – як погроза застосування фізичного насильства [3, с. 99]. Спроби трактування насильства як кримінально-правової категорії неодноразово робились в юридичній літературі, проте, незважаючи на різноманіття думок науковців із цього приводу, здебільшого вони досягли єдності у визначенні таких ознак насильства:

- протиправність і суспільна небезпечність;
- умисний характер та активний характер поведінки;

- вплив на організм (тіло, психіку) іншої особи;

- вплив проти її волі; – заподіяння шкоди здоров'ю або життю людини [1, с. 277].

Військові насильницькі кримінальні правопорушення характеризуються особливою жорстокістю вчинення діянь, латентністю. Однозначно важко відмежувати іноді одне військове кримінальне правопорушення від іншого, довести його до суду та надати відповідну правову оцінку, встановити винних осіб та притягнути їх до кримінальної відповідальності. Кримінальних правопорушень вчиняється дуже багато в районі ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях [7, с. 88]. Тому прокурору-процесуальному керівнику необхідно враховувати усі ці обставини.

Таким чином, доказування події вчинення військового злочину вимагає встановлення за допомогою усіх можливих слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій вчинення саме діянь, передбачених певними диспозиціями статей XIX КК України. Наприклад факт заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, і якщо воно спричинило тяжкі наслідки, тощо. Однак, крім факту безпосередньої дії чи бездіяльності, яка містить ознаки військового злочину, необхідно також доводити час, місце та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Щодо вчинення військових злочинів, то місцем їх вчинення може бути територія, на якій відбувається ведення бойових дій, місце фактичного проходження служби військовослужбовцем, чи місце, яке не пов'язане з будь-якими вказаними вище ознаками. Головне ж завдання процесуального керівника – це забезпечення оперативності проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події з метою зібрання достовірної інформації про вчинення злочину. На жаль, вчинення військового злочину на території, на якій безпосередньо відбуються бойові

дії, автоматично унеможлиблює проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. В такому випадку, досить уважно варто проводити допити осіб, які стали учасниками чи очевидцями події при першій же можливості для забезпечення процесу доказування.

Наступний аспект, який потребує доказування у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких злочинів, пов'язаний з суб'єктом вчинення такого злочину. Військові насильницькі злочини, як правило, вчиняються з прямим умислом, тобто особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Вище вже зазначалося, що суб'єктом вчинення військового злочину можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. За військові злочини несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. За окремими статтями Кримінального кодексу України несуть відповідальність поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях [5].

Прокурор-процесуальний керівник зобов'язаний перевірити чи встановлено під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів усі дані щодо особи військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста, а також форму вини, мотив, мету такої злочинної діяльності.

Обов'язковим елементом доказування у кримінальному провадженні є вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Саме від ефективності та своєчасності дій уповноважених осіб, які ведуть досудове розслідування

залежить реальність та повнота відшкодування шкоди, завданої злочином. Так, з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді звертається слідчий за погодженням з прокурором або прокурор (ст. 234 КПК України). Прокурор має змогу безпосередньо перевіряти законність підстав для проведення обшуку або самостійно їх обґрунтовувати. Більше того, він може самостійно здійснювати таку слідчу дію, або брати в ній участь та давати вказівки слідчому. Подібними повноваженнями користується прокурор і при проведенні огляду місця події.

Водночас, у випадку, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень щодо надання дозволу на проведення обшуку чи огляду, такі повноваження може виконувати керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді [6]. Зазначені новели дещо спростовують процедуру реалізації повноважень посадових осіб у кримінальному провадженні та забезпечують оптимізацію усього кримінального процесу, в тому числі і проваджень, пов'язаних із вчиненням військових насильницьких злочинів, зокрема щодо встановлення повноти, завданої ними шкоди.

Законодавець не наводить критерії чи аспекти, за якими варто характеризувати особу, яка вчинила злочин. А тому доказування обставин, що характеризують особу підозрюваного варто здійснювати з урахуванням кожної окремої ситуації.

Найрізноманітніші дані про обвинуваченого можна одержати шляхом допиту його самого. Це можуть бути відомості про біографію особи, його родинний стан, стан здоров'я, причини здійснення злочину, трудову діяльність, наявність або відсутність судимостей у минулому, факти притягнення до кримінальної відповідальності, заходи адміністративного впливу. Правильність повідомлених обвинуваченим відомостей слідчий перевіряє по документах, що посвідчують особу (паспорт, свідоцтво про народження, тру-

дова книжка, військовий квиток і т. п.). До справи долучаються або ці документи, або їх ксерокопії, або протоколи огляду даних документів [11, с. 69].

Крім цього процесуальному керівнику у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів, в обов'язковому порядку варто враховувати та з'ясовувати обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, а також обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

З урахуванням викладеного варто зазначити, діяльність прокурора у кримінальному провадженні реалізується через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень пов'язані із встановленням усіх елементів предмету доказування. Ефективність діяльності процесуального керівника у таких видах кримінальних проваджень залежить від своєчасності, повноти дій та професіоналізму конкретного прокурора, який призначений у це провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 274–278.
2. Гловук І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.
3. Гуня І. І. Види насильства у кримінальному праві. *Форум права*. 2014. № 2. С. 99–103.
4. Драгоненко А. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія: Право*. Вип.12. 2022. С. 151–157.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 10.09.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.09.2025).
7. Морозюк Н., Собко Г. Військові насильницькі кримінальні правопорушення в Україні, проблематика їх класифікації та кодифікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4 (ч. 2). С. 84–88.
8. Назарук О. Криміналістичне забезпечення діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). С. 127–131.
9. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>. (дата звернення 21.09.2025).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду, від 17.07.1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення 10.09.2025).
11. Чича Р.П. Реалізація даних про особу обвинуваченого у процесуальних рішеннях слідчого. Харків : СПДФО, 2012., 224 с.

Стаття надійшла у редакцію: 12.10.2025

Стаття прийнята: 23.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

